

Štouračová, Jiřina

Historický a správní vývoj 1526–1618

In: Štouračová, Jiřina. *Vývoj správních institucí českého státu 1526–1848*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 5-24

ISBN 978-80-210-7195-7; ISBN 978-80-210-7198-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131860>

Access Date: 15. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. Historický a správní vývoj 1526–1618

Historické souvislosti vzniku a rozvoje nového soustátí 1526–1618

Pro české království začíná rokem 1526 zcela nová epocha vývoje. Poté, co se českého královského trůnu ujímá Ferdinand I. Habsburský stávají se naše země součástí nového organismu tří státních celků – českého království, uherské koruny a rakouských zemí. A Ferdinand I., nahlížející politiku a správu země v souvislostech politiky také německé říše a Španělska, vnímající novou atmosféru doby, se bude snažit nastolit správní úřady tak, aby vyhověly součinnosti oněch tří správních celků, ale byly mu i dobrou základnou pro politiku evropské rovnováhy, kterou spoluutvářel se svým bratrem Karlem V. císařem německým.

Základem pro vytvoření společného soustátí byly smlouvy o nástupnictví uzavřené ve Vídni 1515 mezi Maximilianem I. a Vladislavem Jagellonským. Na tato jednání navázala v roce 1520 dohoda mezi polským králem Zikmundem Jagellonským, poručíkem dětí po Vladislavovi II., a Karlem V., německým císařem a nástupcem Maximiliana I. Karel V. vydává souhlas, aby se s princeznou Annou Jagellonskou oženil jeho bratr Ferdinand I. a uděluje mu do správy původně 5 rakouských knížectví. Teprve smlouvami v Bruselu 1522 mu postupuje do doživotního užívání všechny rakouské země s habsburskými državami v Alsasku a s Württembergem. Tato správa rakouských zemí měla být vázána jen na život a působení Ferdinanda I., ve všech zásadních rozhodnutích měl být závislý na Karlovi V. a jeho politice, a tím byl také vázán k hájení habsburské politiky jak v říši, tak v celém středoevropském prostoru.

Oba habsbursko-jagellonské sňatky (českého a uherského krále Ludvíka s Marií Habsburskou/ Uherskou a Ferdinanda s Annou Jagellonskou) byly uzavřeny 26. 5. 1521 v Linci. Podpora Ludvíka Jagellonského habsburské politice, posilovala habsburskou pozici nejen ve střední Evropě a touto pozicí ovlivňovali i španělsko-francouzské, či polsko-ruské vztahy.

Jihovýchod Evropy ale stále více trpěl tureckou expanzí. Agresivní politika Turecka zesílila po nástupu Solimana II., který aspiroval na velmocenskou politiku, snažil se ovládnout i středo-zemní prostor. Nová turecká expanze pak v bitvě u Moháče 29. srpna 1526 zdecimovala evropské „křesťanské“ převážně uherské vojsko a smrtí Ludvíka Jagellonského byla ukončena česko-uherská personální unie.

Po smrti Ludvíka nyní vyvstala před českými i moravskými ale i uherskými stavy otázka, zda přijmou Habsbursko-Jagellonské dědičné ujednání, či budou trvat na volbě krále. Zatímco se v Uhrách našel silný stavovský kandidát Jan Zápoľský a byl většinou šlechty dne 10. listopadu

1526 zvolen, Češi se na silném stavovském kandidátovi shodnout nedokázali, ale nechtěli přijmout dědičné ujednání. Přesto již silná Ferdinandova pozice v Rakousku i na evropské scéně vedla zástupce českých stavů k jeho volbě 24. října 1526 za českého krále¹. Volbu uskutečnili čeští stavové bez ohledu na názor stavů vedlejších zemí, proto z jejich strany následovalo přijetí panovníka Ferdinanda I. na základě uznání dědičného práva Anny Jagelonské – stavové na Moravě Ferdinanda přijímají 18. listopadu, ve Slezsku 5. listopadu, v Horní Lužici v listopadu, v Dolní Lužici 17. prosince. S pomocí vdovy, uherské královny Marie, byl Ferdinand I. zvolen hrstkou uherských šlechticů 16. prosince v Prešpurku také uherským králem.

Koncepce velmocenské evropské politiky se tak mohla postupně naplňovat. Válku o Uhry se Ferdinandovi podařilo v letech 1527–1528 vyhrát a po volbě německým králem 5. ledna 1531 se Ferdinand stále více angažoval v politice říše. Před velmocenskou politikou obou habsburských bratrů, jako vládců střední Evropy, Španělska, Nizozemí, řady italských území následně i celku v Novém světě stála řada úkolů, z nichž za jeden z nejdůležitějších považovali ochranu katolického náboženství jako „správního tmele“, ideového a kulturního východiska rozvoje svých území, a také zápas proti turecké expanzi, která zachvacovala další a další území jihovýchodní Evropy.

Centrální úřady nového státu

Po svém nástupu musí Ferdinand najít správní model, jehož prostřednictvím naváže na dosavadní správu jednotlivých státních celků, ale musí utvořit i správní orgány, jejichž prostřednictvím bude schopen utvářet jednotnou politiku celého soustátí. Panovník vytváří jediný všem státům společný královský dvůr, tím jsou oslabeny ve svém vlivu královský dvůr český i uherský. Do své výhradní královské pravomoci pojímá nejdůležitější správní odvětví – zahraniční politiku, finanční správu a vojenskou správu. Nově vytvořené úřady nejsou správním úřadům jednotlivých zemí nadřazeny (s výjimkou dvorské kanceláře), jsou novým a ve své moci stále silícím prvkem. V počátcích vývoje se u těchto úřadů setkáváme ještě částečně se stavovským vlivem, ale postupem doby se stále víc prosazuje jejich zeměpanský charakter. Vzorem pro organizaci a vnitřní uspořádání nových úřadů je španělská a burgundsko-nizozemská správa. Struktura a působnost Ferdinandem I. vytvořených centrálních úřadů se osvědčila a zůstala v platnosti bez zásadních změn až do reformy Marie Terezie a po určitých reformních úpravách a modifikacích zůstává tato správa v platnosti až do revoluční přeměny společnosti v roce 1848. Výhodami této nové správy je provázání centrální administrativy s administrativou zeměpanskou na zemské úrovni, řízení správy z jednoho centra, stálá modernizace kancelářské agendy v centru a následně v zemích, panovníkovi oddaná byrokracie.

Panovník utváří soustavu pěti centrálních úřadů, které mají vykonávat správu všech sjednocených zemí. Některé alespoň částečně navazují na orgány již existující a další vznikají panovníkovým rozhodnutím z 1. ledna 1527.

1 Volbu dne 23. 10. 1526 uskutečnilo 24 zástupců stavů ve Svatováclavské kapli katedrály sv. Víta. Výsledek volby byl dle ujednání oficiálně ohlášen až následující den 24. 10. 1526, proto se častěji užívá toto datum.

Tajná rada (Geheimer Rath) – zřízená k 1. 1. 1527 – je nejdůležitějším poradním kolegiálním orgánem panovníka, zpočátku má poradní funkci, postupně prakticky řídí zahraniční politiku. Svými usneseními zasahuje i do vnitřní politiky.

Zpočátku se jedná o velmi malý orgán (3–6 členů). Občas zasedání předsedal sám panovník, jinak ale dvorský kancléř (cca do r. 1538), následně dvorský hofmistr (Oberhofmeister). Zasedal zde vedle dvorského kancléře a dvorského hofmistra také dvorský maršálek. Rozhodující vliv mají úředníci vídeňského dvora hlavně z rakouských zemí. Funkce zde získávají především šlechtici, následně ale i učení právníci. Čeští kancléři byli spíše mimořádnými členy (von Haus aus), volaní jen ke speciálním případům. V 16. století se jako členové objevují nejvyšší kancléři Jindřich z Plavna (1542–1554), Jáchym z Hradce (1554–1565), Vratislav z Pernštejna (1566–1582), také nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka (1570–1592). Uherská reprezentace tento centrální orgán dlouhodoběji odmítala, až prvním zástupcem a tajným radou se 1646 stává Pavel Pálfy.

Tajná rada byla nazývána duší habsburské vlády. Koncipovala politiku v rakouském soustátí a následně i v říši. Projednávaly se zahraniční záležitosti, také osobní a rodinné záležitosti panovníka, byla zde přezkoumávána usnesení dvorské rady válečné, dvorské komory. Fakticky byla nadřazena i nejvyšším českým úřadům, neboť než panovník o českých návrzích rozhodl, byly projednány v tajné radě.

Postupem doby počet členů rady rostl, 1611 stál v čele direktor, tajných radů bylo deset. Nejvyššího významu rada dosáhla za Ferdinanda II., byly v ní zastoupeny všechny nejdůležitější úřady a všechna důležitá státní rozhodnutí projednáním tajné rady procházejí. Za Ferdinanda III. vzrůstá vliv panovníka a poklesá vliv rady jako celku, vzrůstá počet členů a za Leopolda I. dosahuje 60 členů. Není nadále možné pracovat v plénu, Leopold I. plénum přestává svolávat, práce se rozděluje jednotlivým komisím, konferencím, deputacím. Nejdůležitější se stává **stálá tajná konference** ustanovená v roce 1669, která projednává jen nejtajnější věci. I ta postupně zvyšuje počet členů a stává se nedělním orgánem. O reformu se snaží Josef I. – vytváří 7 komisí o 3–5 tajných radech. Jsou to komise: 1. pro říšské záležitosti, 2. pro záležitosti anglické, 3. pro záležitosti francouzské, 4. pro záležitosti španělské, 5. pro záležitosti italské a švýcarské, 6. pro záležitosti Turecka, 7. pro záležitosti politicko-vojenské. V roce 1709 má opět podobu stálého orgánu v počtu 8 tajných radů.

Poslední reformu uskutečňuje Karel VI., který dává tajné konferenci nový řád a v této podobě trvá až do zrušení Marií Terezií v roce 1760.

Dvorská rada (Hofrath) byla zřízena také k 1. lednu 1527. Jedná se o 20členné kolegium, kterému předsedá rakouský maršálek. Byla koncipována jako Nejvyšší odvolací soudní instance – Oberste Gerichtshof – pro všechny celky soustátí a má pracovat na novodobém principu římského práva. Tou se ale ještě v této době nestala, neboť od zemských soudů, které byly v rukou stavů, nebylo odvolání ke králi zatím možné.

Kompetence úřadu je tedy omezena pouze na rakouské země.

V této oblasti navazoval Ferdinand I. již na starší instituci zřízenou Maximilianem I. v roce 1498 s názvem Oberste Verwaltungs- und Gerichtsinstanz, která měla završovat soudní správu zatím všech rakouských habsburských zemí.

Roku 1556 byli přizváni i zástupci říše a úřad se proměňuje v *Císařskou dvorskou radu*, které předsedá prezident a je vybavena kompetencí soudní i poradní. 1559 získává rada nový řád. V říši trvá až do jejího zániku v roce 1806.

Dvorská komora (Hofkammer) je nejvyšším centrálním finančním úřadem, zřízeným také k 1. lednu 1527. Na rozdíl od ostatních nejvyšších úřadů zde platí nadřízenost/podřízenost vůči jednotlivým zemským komorám (české, hornorakouské, dolnorakouské, uherské, později slezské, spíšské atd.).

Jedná se o poradní orgán panovníka i orgán výkonný. Přesnější organizaci a vymezení pravomocí jí přisuzují řády z let 1537 a 1568. V jejím čele stojí nejdříve superintendent, později prezident, dále ji tvoří 4 radové, 2 sekretáři a další pomocný personál. Úřaduje nepřetržitě a týdně informuje panovníka o důležitém dění.

Mimo jiné i pro důslednou provázanost se zemskými komorami úřad roste, zvláště pak při posílení centrální zeměpanské správy po roce 1620.

Za Leopolda I. význam dvorské komory vzrůstá díky inkameraci mnohých berní a dávek, také díky tomu, že mnohé nepřímé daně do té doby spravované stavy byly převedeny panovníkovi.

Za Josefa I. v roce 1705 vzrostl počet radů na 73, což také vylučovalo plenární zasedání a dochází ke snížení počtu radů na 32. Dvorská komora má oddělení pro jednotlivé země – český stát má jedno společné oddělení, později se vytvářejí dvě – české a moravskoslezské, následně se vrací k jednomu společnému oddělení.

V roce 1714 dostává Dvorská komora nový vnitřní řád, který ji člení na 8 oddělení.

Hlavním hybatelem domácí politické správy je **Dvorská kancelář (Hofkanzlei)**, která není nově vzniklým orgánem, ale navazuje na rakouskou vévodskou kancelář ve Vídni. V letech 1526–1528 je snaha ji učinit centrálním úřadem, který má jednotlivá oddělení pro jednotlivé země a sekretáři, kteří oddělení vedou, jsou podřízeni nejvyššímu dvorskému kancléři. Koncipuje se zde i oddělení pro české záležitosti, podřízené dvorskému kancléři. Těto koncepci oponují čeští stavové a usilují o podřízení českého sekretáře českému nejvyššímu kancléři.

Dvorská kancelář expeduje své vlastní rakouské písemnosti, také písemnosti Tajné rady, písemnosti Dvorské rady, písemnosti z osobní pravomoci panovníka.

1556 dochází k přeměně Dvorské kanceláře na Říšskou dvorskou kancelář, která vyřizuje jak říšské, tak domácí rakouské záležitosti. Po roce 1620 jí ovšem zůstávají pouze říšské záležitosti.

Rakouská dvorská kancelář se z oné říšské v roce 1620 vyděluje a stává se expedičním orgánem pro alpské země. Má charakter správního orgánu pro politickou agendu, ale je i orgánem soudní správy pro alpské země. Josef I. jí svěřuje i některé zahraniční záležitosti. Karel VI. svou reformou z roku 1720 vytváří dvě oddělení, každé má v čele svého kancléře. První oddělení spravuje zahraniční záležitosti, druhé oddělení pak domácí záležitosti.

Pátou důležitou agendou centrálního státu je oblast vojenská. Pro ni je ale později – až k 17. listopadu 1556 zřízena **Dvorská rada válečná (Hofkriegsrath)**. Prvotní jednání o zřízení úřadu v letech 1529–1531 nevedla zatím ke zdárnému konci. Až 1556 se tedy vytváří také jako malý organismus s pěti členy v čele s prezidentem tento vojenský orgán. Proces vytváření byl pomalejší vzhledem k tomu, že si vyžadoval přeměnu dosavadního stavovského vojska na vojsko žoldnéřské. Přímé vojenské povinnosti jednotlivých šlechticů jsou převedeny na daňovou povinnost stavů, a tak se Dvorská rada válečná stává především finančním orgánem, který shromažďuje tyto platby. Agendu menších částek vyřizovala samostatně, pokud šlo o rozhodnutí převyšující 150 zlatých, musela spolupracovat s Dvorskou komorou, v níž byly zájmy Dvorské rady válečné zastupovány jedním válečným radou.

Dále se válečná rada starala o společnou obranu všech habsburských území proti Turkům, o vyzbrojování a zásobování vojska, stav válečného materiálu, pečovala o pohraniční pevnosti, o ochranu východní hranice, vyřizovala i diplomatickou korespondenci s Tureckem a s Ruskem.

Panovník usiloval o to, aby i v tomto orgánu byl zástupce representace českého státu, čeští stavové svého zástupce neposílali, jen se 1565 usnesli, že králi náleží právo svobodně ustanovovat členy válečné rady. Rada měla v Praze svou zvláštní expedici (Hofkriegsrathkanzlei) vybavenou speciální instrukcí z roku 1564. V našem prostředí si do roku 1620 verbování vojska udržely ve svých rukách stavové, proto byl vliv dvorské rady válečné u nás poměrně malý.

V době vlády Rudolfa II. byla Dvorská rada válečná jediným orgánem centrální správy, který zůstal ve Vídni, zatímco ostatní následovaly Rudolfa do Prahy.

Správní vývoj v českém království po 1526

Nástup Ferdinanda I. na český trůn s definitivní platností uzavírá vývoj nastolený v českém státě husitstvím. Panovník má ambici být silným panovníkem a stavovskou obec podřídit své vizi moderního státu. Nastává opačný postup přesunu pravomocí. Zatímco v pohusitské době se mnoho pravomocí a správních institucí dostává do rukou stavů, Ferdinandovou ambicí je naopak posílit svůj vliv, k němuž chce využít jednak zásad římského práva a moderně školených byrokratů. Zbylé královské instituce byly po roce 1526 kompetenčně posilovány a vnášela se do nich předhusitská vize panovnické moci. Navíc se zde promítá i vize centralizovaného státu opřená o novověkou podobu byrokratického úřadu. Pravidelně fungující byrokratické úřady vytvářejí nepravidelně zasedajícím stavovským orgánům velkou konkurenci.

Změnu zažívá i forma nástupnictví na český královský trůn. Prosté nástupnictví na základě dědického práva má být nadále ovlivňováno volbou panovníka českými stavy, i když se při volbě dědické právo bere v úvahu. Největší rozhodující podíl na sebe strhával Český zemský sněm, čímž se zemské sněmy ostatních zemí cítily dotčeny ve svých právech. Česká konfederace z roku 1619 se tedy snaží kodifikovat (články 27–28) volbu krále generálním sněmem, v němž měli čeští stavové pouze první a šestý hlas.

Před volbou nebo přijetím krále předkládali stavové kandidátovi své podmínky, shrnuté ve volební kapitulaci, aby je potvrdil. Od roku 1471 obsahovaly souhrn zemských privilegií. Zvolený nebo přijatý král, pokud byl cizinec, skládal při vstupu do země přísahu, potvrzoval zemská práva. Vlastní korunovace jako podmínky plné vlády se zúčastňovali stavové svými zástupci ze všech zemí. Král při korunovaci znovu přísahal a vydal stavům korunovační revers, jímž reagoval na požadavky kapitulace. Po korunovaci odjížděl král do vedlejších zemí, aby i v nich byl přijat a přísahal na zemská práva. Přijetí na Moravě se konalo v Olomouci nebo v Brně a bylo spojeno s holdováním moravských stavů. Přijetí ve Slezsku se konalo ve Vratislavi, slezští stavové vedle holdování skládali králi i přísahu. Lužičtí stavové holdovali hned při korunovaci v Praze a privilegia jim král potvrzoval až při vhodné příležitosti.

Rivalita jednotlivých zemských stavů byla běžná a promítla se i do formy přijetí Ferdinanda I. za českého krále. Český zemský sněm vytvořil 24 členný výbor a ten Ferdinanda I. zvolil za krále. Moravský zemský sněm přijal dědické nároky Anny Jagelonské, která své pravomoci převedla

na manžela, a ten byl na Moravě tedy přijat na základě dědických nároků. Ve Slezsku byl Ferdinand zvolen dodatečně, Horní Lužice uznala Ferdinanda při korunovaci a Dolní Lužice uznala volbu.

Ferdinand I. po požáru zemských desk vydal v roce 1545 nový revers, v němž uváděl, že čeští stavové uznali jeho manželku Annu za dědičku a jeho zvolili a přijali za krále. Přes odpor vešlo toto znění do zemského zřízení z roku 1549, a na jeho základě byli pak další panovníci přijímání ještě za života přímého předchůdce.

Krále při jeho nepřítomnosti v zemi zastupovali hejtmani. Postupně se konstituovali jako stálí úředníci podléhající ale stavovskému vlivu ve všech zemích. Nejstarší hejtman jako stálý úředník na Moravě je znám již k roku 1298. Je jmenován králem po dohodě s panským stavem, od roku 1520 i rytířským stavem. 1526 je jeho pravomoc oslabena odnětím finančních záležitostí. Od 15. století již znají hejtmana všechna slezská knížectví. Od roku 1422 se vyvíjí úřad vrchního slezského hejtmana (*supremus capitaneus*). V letech 1536–1608 tuto funkci zastával vratislavský biskup z titulu knížete niského. Pomocným úřadem vrchního hejtmana se stává vrchní úřad (*Oberamt*). Královým zástupcem Horní Lužice byl fojt vybírání z českých pánů. Dolnolužický fojt byl také jmenován z českých pánů od roku 1598 ale již z domácí šlechty a sídlí v Lubíně.

Česká situace je odlišná. Zde jsou hejtmani jmenováni v počtu jednoho až šesti. Při přesídlení Vladislava Jagellonského do Budína se ale úřad hejtmanů nezměnil na trvalý úřad, ale zemskou správu převzali nejvyšší zemští úředníci. Král Vladislav potvrdil (10. 8. 1508) usnesení svatojacobského sněmu, jímž byl Zdeněk Lev z Rožmitálu, nejvyšší purkrabí pražského hradu a členové zemského soudu ustanoveni regenty Království českého. Toto ustanovení bylo svatováclavským sněmem 1517 obnoveno. Ferdinand I. se ale opět vrátil ke jmenování jednoho až čtyř hejtmanů. Instrukce pro hejtmany z roku 1528 stanovila, že mají být hejtmani dva s 12 pomocníky, mají pečovat o zemský mír, a proto jim mají být podřízeni i hejtmani krajští a rady měst. Ale funkce hejtmanů se nevžila a Ferdinand se vrátil k praxi nejvyšších zemských úředníků. V letech 1547–1566 se zemským správcem stává arcikníže Ferdinand, druhorozený Ferdinandův syn, a v souvislosti s ním se poprvé objevuje titul místodržící. Po jeho odchodu ze země se správa opět přenáší na nejvyšší zemské úředníky, ale už jim zůstává titul místodržící. 1577 pro ně vydává první pevnější instrukci Rudolf II.², jejich pravomoc byla v oblasti politické, policejní a dohledu nad apelačním soudem. Těchto deset místodržících (nejvyšších zemských úředníků) již disponovalo samostatnou místodržitelskou pečeti a kanceláří. Toto staré místodržitelství fungovalo s přetržkou let 1583–1612³ a na jeho fungování se až do roku 1620 nic nezměnilo.

Završuje se i proces rozdělení starého panovnického dvora do části stavy ovlivňované s působností zemské správy a do části pouze ceremoniální, panovníkem jmenované bez vlivů stavů a tím tvořící jakýsi zárodek vlastního panovnického politického centra.

Panovník tak na jedné straně stavěl požadavek pevné vlády a pevnějšího stmelování monarchie i jejího vnitřního upevnění. Stavovská obec naproti tomu na jedné straně respektovala zásadní autoritu panovníka i oblast jeho práv, ale ve vnitřním vývoji státu se cílevědomě snažila váhu královských vladařských práv oslabovat na nejmenší možnou míru. Vlastní pozitivní a moderní program správy státu ve spolupráci s panovníkem, kterým by konkurovala panovníkovu koncepci, si ale stavovská obec vybudovat nedokázala.

Po vítězství nad protikrálem v Uhrách Janem Zápolským začal Ferdinand podnikat kroky k posílení své moci v Čechách. V roce 1528 rozpustil jednotu pražských měst a sesadil jejich

2 (Unsere Statthalter, Regenten und Rothe unsers Kunigreich Beheimmb)

3 Český král je na Pražském hradě.

dosavadního samovládce Jana Paška z Vratu a zakázal svolávání obecních shromáždění. Zakázal také konání krajských sněmů. Šlikům odebral práva k jáchymovským dolům a převedl je do královské správy. Konečně také propustil 1530 z úřadu nejvyššího purkrabího Zdeňka Lva z Rožmitálu. Uvedené kroky stavy vůči panovníkovi popuzovaly, ale nevedly zatím k soustředěnému odporu. Ten přichází později.

Velkou finanční zátěž představovaly vojenské náklady pro boj s Turky. Otázka daní byla vždy v popředí jednání zemských sněmů, král požadoval výběr daní každý rok a navíc byly hledány možnosti výběru dalších a dalších daní. Daňové zatížení postihlo výrazně města, také poddané, kteří částečně platili daně i za své vrchnosti. Daně se staly podnětem ke svolávání generálních sněmů České koruny, první se konal 1530 v Českých Budějovicích.

Náboženská otázka nemohla zůstat stranou vzájemných vztahů panovníka a jednotlivých zemí. Zpočátku kompromisní postoj panovníkův se také pod vlivem událostí v říši proměňoval i v domácím prostředí. Ferdinand vzal v podstatě na vědomí vítězství reformace ve Slezsku, respektoval náboženskou svobodu na Moravě, umožnil silný příliv novokřtěnců, ale stavěl se proti utrakvistické konfesi. 1535 ostře odmítl bratrskou konfesi.

První stavovský odboj

Mezi panovníkem, který se snaží budovat moderní centrální správu opřenu o katolické náboženství a stavy dbajícími na svá stavovská práva panovalo jisté napětí. K prvnímu měření sil došlo v souvislosti s bojem mezi císařem Karlem V. a protestantskými stavy v Německu sdruženými ve spolku šmalkaldském. Ferdinand I. měl táhnout do Saska proti saskému kurfiřtovi Janu Bedřichovi, představiteli šmalkaldského spolku. První Ferdinandem I. svolaná hotovost ke Kadani v září 1546 se scházela velmi neochotně. Druhá svolaná hotovost v lednu 1547 k Litoměřicím byla svolána bez souhlasu sněmu, a to použili stavové jako záminku k neochotě se k Litoměřicím dostavit. Ti, co se po zdráhání přece dostavili, odmítli táhnout do Saska a žádali svolání sněmu. K odboji proti panovníkovi se postavili téměř všichni protestantští a bratrští páni a rytíři, všechna česká královská města s výjimkou Českých Budějovic, Plzně a Ústí nad Labem. Moravští stavové vedeni zemským hejtnanem Václavem z Ludanic a královská města účast na vzpouře proti králi odmítli. Jediné město Jihlava se ke vzpouře připojilo. Takto vytvořená jednota chtěla táhnout na podporu protestantského vůdce Jana Bedřicha. Březnový sněm opozičních stavů v Praze přijal „přátelské snešení“ v němž žádal, aby „bylo králi odňato výhradní právo svolávat sněm, povolovat krajské sjezdy a velké obce, dále žádali, aby zemští úředníci byli jmenováni podle návrhu stavů, má být rozšířena pravomoc zemského soudu, náboženské otázky má řešit zvláštní sněm. Královi komisaři na sněm vyslaní (v čele s olomouckým biskupem Janem Doubravským) žádali rozpuštění opozičního vojska a zakazovali podporu Janu Beřichovi. Bitva u Mühlberku (24. 4. 1547) válku rozhodla, Habsburkové vítězí a čeští stavové se ocitají na straně poražených. Česká šlechta kapituluje, nejdéle protestují města v čele s Prahou.

Touto neúspěšnou vzpourou poskytlí čeští stavové panovníkovi možnost posílit svoji pozici. Probíhající soud (25 členů tribunálu, z Moravy např. zemský hejtnan, olomoucký biskup, v čele s arcivévodou Ferdinandem) 10 představitelů vzpoury odsoudil k trestu smrti (4 popravení, 6 uprchlo), následovaly sankce s dopady do politické, hospodářské i soudní oblasti. Významné posílení královské moci, noví královští úředníci, zabavená privilegia, konfiskované majetky, nová soudní instance – to vše jsou důsledky prvního protihabsburského stavovského odboje.

Politická správa zemí Koruny české

Česká královská kancelář se vedle stavovského vlivu v ní postupně stává i úřadem drobné pravidelné královské správy. To se umocňuje v 16. století v souvislosti s počínající byrokratizací správy a obecným zaváděním písemného řízení. Významnou pozici zde sehrává kancléř, vysoký zemský úředník s blízkým vztahem ke králi, dlící v jeho blízkosti. Kancelář je úřadem sloužícím všem zemím Koruny a soustřeďujícím většinu výkonné moci ve státě. Titulárně byl nejvyšším kancléřem království vyšehradský probošt, 1471 je úřad kancléře laicizován a kancléř je až do zániku kanceláře 1749 vybírán z panského stavu. Užívá titulu *cancellarius regni Bohemiae* (od 1491 *supremus cancellarius regni Bohemiae*). Kancléř jako držitel velké panovnické pečeti z titulu reprezentanta stavovské obce v kanceláři, všechny důležité panovnické listiny vyžadující velkou pečeť, spolupodepisoval a pečetil. Kancléř současně zaručoval, že obsah listiny neodporuje zemským právům a privilegiím. Kancléř tedy na jedné straně ručil panovníkovi za jeho písemnosti, ale současně ho v zájmu stavovské obce také kontroloval v jeho zásadních rozhodnutích.

Tato situace byla obtížně přijatelná Ferdinandovi I., který chtěl zřídit/zřídil jednotnou kancelář pro všechny své země ve Vídni. 1527 ustanovil v rakouské kanceláři české oddělení se sekretářem a pomocným personálem, tuto expedici podřídil rakouskému kancléři a v Praze s českou kanceláří žádný vztah tato expedice neměla. Pro toto oddělení vyzískal Ferdinand I. od českého kancléře velkou pečeť.

Tento stav byl ale pro české stavy obtížně přijatelný a dosáhly změny. V roce 1530 vymohly, že kamerální majestáty i jiné důležité písemnosti mají být po svém vyhotovení poslány panovníkovi k podpisu, a teprve pak předloženy českému kancléři, aby je také podepsal a přivěsil k nim velkou pečeť. Česká expedice ve Vídni byla vyňata z vlivu rakouského kancléře, přeměněna v expozituru české kanceláře a jí byla podřízena. V čele této vídeňské expozitury stál vicekancléř, který řídil personál českého i německého oddělení. Tito úředníci byli zřejmě jmenováni českým kancléřem po souhlasu krále, oběma skládali přísahu, ale nevyššímu českému kancléři podléhali. Expozitura byla trvale ve Vídni, krále provázela na jeho cestách. Upřesňující rozhodnutí sporů bylo vydáno 1541 a další nařízení z roku 1549 zaručovalo české kanceláři také výhradní vyřizování záležitostí českých zahraničních lén.

Bez vědomí kancléře ale mohly být konečně vydávány jen méně důležité písemnosti, které velkou pečeť nepotřebovaly. Nárůst nových typů písemností (mandátů, patentů, misivů) pečetených jen menší pečeti, které byly navíc pro svou jednoduchou formu pro správní záležitosti vhodnější, umožňovalo českou kancelář obejít a vydávat tyto písemnosti prostřednictvím kanceláře České komory či kanceláře dvorské.

Česká kancelář spolu s kancléřem sídlí v Praze a jako kancelář královská vyřizuje všechny záležitosti mezi panovníkem a českými zeměmi a obráceně. Kromě toho vykonávala i rozhodnutí královské rady, která zasedala v místnostech kanceláře, zajišťovala prostřednictvím kancléře vztah rady s králem. Kancelář vedla také písemnou agendu zemského sněmu, vyhotovovala konkrétní znění sněmovních propozic pro český, moravský, i centrální zemský sněm.

Po roce 1583, kdy Rudolf II. přenáší své sídlo do Prahy, roste kompetence české kanceláře. Výrazně narostly žádosti posílané k rozhodnutí přímo králi, ty nestačil král ani jeho rada vyřídit, tak je česká kancelář nejen expeduje, ale v mnoha případech sama i vyřizuje.

S vyřizováním písemných suplik k panovníkovi se začala vyvíjet soudní kompetence kanceláře a kancelář se změnila ve skutečný správní úřad.

Vzrůst významu české kanceláře a výrazný vliv českých stavů v ní vedl k napětí v ostatních zemích a snaze emancipovat se a vytvořit si vlastní zemské kanceláře. Samostatná moravská kancelář fungovala v letech 1608–1611, ale s definitivní platností se Morava v roce 1613 vrací pod působnost České kanceláře. V roce 1611 byla také ustanovena samostatná kancelář pro slezská knížectví a Lužice ve Vratislavi. V čele kanceláře stál místokancléř, který podléhal pouze králi. Po roce 1616 se organizačně začlenila do České kanceláře, ale pracovala dál jako slezské oddělení. Písemnosti pro Slezsko pak podpisoval český kancléř i slezský vicekancléř. Jednota České kanceláře zůstala zachována a stává se nejdůležitějším spojovacím článkem celého českého státu.

Katolický kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1599–1628) nepřipojil svůj podpis pod Rudolfův majestát a stále narůstalo napětí mezi ním i kališnickými stavy. Pochopitelně se nepřipojil ke stavovskému povstání, 1618 odchází do Vídně a tam jej následuje i část kanceláře. Úplný přesun kanceláře do Vídně je dokončen v roce 1624. Od té doby je označována jako Česká dvorská kancelář, a až do svého zrušení Marií Terezií v roce 1749 trvale sídlí u dvora ve Vídni.

Zimní král Friedrich Falcký si v Praze pro dobu své vlády zřídil také vlastní kancelář v čele s kancléřem, ta ale zaniká. Následně v Praze působí jen kancelář místodržitelská.

Český královský dvůr

Završuje se i proces rozdělení starého panovnického dvora do části stavy ovlivňované s působností zemské správy a pouze ceremoniální panovníkem jmenované bez vlivů stavů, a tím tvořící jakýsi zárodek panovnického politického centra. Příkladem může být funkce hofmistra, která je v roce 1458 rozdělena na zemský (nejvyšší hofmistr království českého) a na úřad dvorský tj. hofmistr královského dvora.

Nejvyšší úředníci království českého

Podoba sboru nejvyšších úředníků, jak byla panovníky jagellonskými a následně i habsburskými panovníky využívána jako místodržitelské grémium se konstituje v druhé polovině 15. a první polovině 16. století. Nejvyšší úředníky jmenuje král, ovšem je výrazně vázán pravidly dojednanými mezi předchůdcem a stavy. Volně král obsazuje pouze pozici nejvyššího purkrabího, ale nejvyšší komorník a nejvyšší sudí mají být jmenováni z pánů, nejvyšší písař ze stavu rytířského. Některé úřady se stávají dědičnými – např. úřad nejvyššího maršálka – dědičný v rodu pánů z Lipé. Husitská tradice obsazení úřadu podkomořího měšťanem Starého Města pražského končí rokem 1486, kdy je jmenován rytíř (případně měšťan Starého Města pražského povýšený do šlechtického stavu), a tím jsou měšťané definitivně z nejvyšších zemských úřadů vytlačeni.

Panovníkova shoda se stavy na 12 členech kolegia zemských úředníků z roku 1497 vyhrazuje 8 míst pánům a 4 místa rytířům. Definitivní dohoda mezi pány rytíři o rozdělení zemských úřadů dokončuje i krystalizaci stavů samotných. Další dohoda o kolegiu zemských úředníků je z roku 1549, ta začleňuje poslední nejmladší úřad – úřad dvorského sudího. Tímto ustanovením je dáno i pořadí jednotlivých úředníků. Nejvyšší zemské úředníky jmenuje král v součinnosti s královskou radou.

1. **Nejvyšší purkrabí Království českého / purkrabí Pražského hradu** byl jediným zemským úředníkem jmenovaným přímo králem, a to výhradně z panského stavu. Je zástupcem panovníka v zemi, předsedal zemskému sněmu, zemskému soudu i sboru nejvyšších zemských

úředníků, je velitelem zemské vojenské hotovosti, předsedá purkrabskému soudu. Po Bílé hoře předsedá místodržitelské radě. Po reformách Marie Terezie a Josefa II., kdy rozhodující pravomoc stále víc přechází na zeměpanské úřady, jeho vliv klesá. Úřad je zrušen 1848.

2. **Nejvyšší zemský hofmistr / nejvyšší hofmistr Království českého** jmenován z panského stavu. Předsedá komornímu soudu. V soudních záležitostech je i předsedou královské rady. Trvá i v období po Bílé hoře, po soudní reformě 1783 řídí apelační soud a jeho úřad zaniká rokem 1790.
3. **Nejvyšší zemský maršálek / nejvyšší maršálek Království českého** jmenován z panského stavu. Rozhodoval spory o šlechtickou čest. Původně společný úřad pro Čechy i Moravu, po 1625 jen pro Čechy. Do Bílé Hory byl obsazován pány z Lipé, následně Berky z Dubé a po jejich vymření byl úřad obsazován volně. Po josefínských reformách zůstal formálně v čele zemského sněmu, po panovníkově svolání sněm oficiálně otevíral a uzavíral. V souvislosti s anenskými patenty 1913 byl úřad definitivně zrušen.
4. **Nejvyšší zemský komorník** obsazován z panského stavu, uděloval povolení k audienci u panovníka, zodpovídal za řádné vedení agendy zemských desk, měl dozor nad menšími zemskými úředníky, obesílal žalované u zemského soudu.
5. **Nejvyšší zemský sudí** byl obsazován z panského stavu, připravoval jednání na zemském soudě, svolával ho a dbal nad právní formou a legalitou nálezů.
6. **Nejvyšší kancléř Království českého** jmenován z panského stavu. Stojí v čele české kanceláře/české dvorské kanceláře – nejdůležitějšího vnitropolitického úřadu i s agendou zahraniční a soudní. Ačkoliv je v pořadí úředníků na šestém místě, stává se pro blízkost ke králi nejvýše postaveným úředníkem království. Úřad zaniká reformou Marie Terezie 1749 a agenda přechází na nový úřad *Direktorium in publicis et cameralibus*.
7. **Nejvyšší dvorský sudí** obsazován z panského stavu, předsedá dvorskému soudu, který je příslušný pro královská léna. Funkce je spojena s hodností velkopřevora maltéžského řádu.
8. **Prezident rady nad apelacemi** obsazován z panského stavu. Předsedá v roce 1548 nově zřízenému apelačnímu soudu, který se stává novým byrokratickým a zeměpanským úřadem, má působnost v Čechách i na Moravě. Má být odvolacím soudem ode všech soudů, stává se odvolacím soudem pouze pro města.
9. **První karlštejnský purkrabí** obsazován z panského stavu, ochránce českých korunovačních klenotů a zemských privilegií na Karlštejně. Úřad trvá do počátku 20. let 17. století, kdy je hrad Karlštejn vyveden z královského majetku.
10. **Prezident české komory** vede nový úřad zřízený 25. 3. 1527 s finanční agendou. Úřad je obsazován příslušníkem rytířského stavu. Představitel české komory do organizmu nejvyšších zemských úředníků včleněn po roce 1620.
11. **Nejvyšší zemský písař** je obsazován rytířem, který je zodpovědný za vedení záznamů o jednáních zemského soudu
12. **Zemský podkomoří/subcamerarius** úřad obsazován také rytířem – usedlým ve Starém Městě pražském. Je zástupce panovníka ve správě královských měst, dbal na dodržování reálních práv panovníka a na důchody panovnícké komory
13. **Purkrabí Hradeckého kraje** úřad je obsazován rytířem, dokládá vazbu na region královských věnných měst v čele s Hradcem Králové, předsedá zvláštnímu soudu pro tuto oblast, soudí spory o dluhy mezi šlechtici.

14. **Druhý karlštejnský purkrabí** obsazován z rytířského stavu, ochránce českých korunovačnických klenotů a zemských privilegií na Karlštejně. Úřad trvá do počátku 20. let 17. století, kdy je hrad Karlštejn vyvázán z královského majetku.

Zemské úřady byly svým nositelům svěřovány doživotně, nebo do té doby dokud se jich sami nezřekli. Král je nemohl odvolat. Pokus získat zemský úřad za života stávajícího držitele byl trestán smrtí. V 16. století se vyvinula zvláštní trestní ochrana zemských úředníků (nejvyšších i menších), stejně jako soudců. Jakýkoliv útok na jejich osobu, pověst a činnost související s výkonem úřadu byl postaven pod přísnou sankci, byl trestán smrtí. Vytváří se sbor stojící mimo vážnou kritiku.

Zemští úředníci měli pro výkon běžných záležitostí své zástupce, menší zemské úředníky. Menší úřady byly stálé, řešily agendu nižší šlechty, která svým významem nesahala do politické sféry, nebo větších majetkových hodnot. Úředníci byli jmenováni z rytířů, vždy příslušným nejvyšším úředníkem po poradě se zemským soudem.

Kolegium zemských úředníků tvořilo základ **královské rady**. **Česká královská rada** nebyla pouze radou zemskou, ale v některých záležitostech zasahovala do záležitostí celého státu. Byla orgánem stavovským ale i královským (s tím souvisela její celostátní působnost). Byl to orgán dualistického charakteru vlády, který je konečně formulován roku 1526. Užší radu tvořili zemští úředníci spolu s přísedícími zemského soudu. Širší rada vznikla ještě rozšířením o přísedící komorního a dvorského soudu (jsou personálně totožní). Na spolurozhodování této rady byl král vázán při jmenování zemských úředníků, přísedících komorního soudu, při udělování zahraničních lén, v berních věcech, v záležitostech obrany země, náboženských, mincovních i pořádkových záležitostech. Radě předsedal **nejvyšší hofmistr**, král, v době mezivládí nejvyšší purkrabí. Stálost rady byla zaručena praktickou neseaditelností zemských úředníků. Král však mohl jmenovat další osoby, byl omezen pouze tím, že se musí jednat o pána nebo rytíře ze zemí Koruny české. Královská rada spolupůsobila s králem do té doby, než začala převažovat Ferdinandova pro všechny části monarchie společná Tajná rada.

Český zemský sněm

Český zemský sněm byl stavovskou organizací a prostřednictvím nejvyšších zemských úředníků je nejdůsledněji spjat s královskou radou. Je nejdůležitějším politickým orgánem stavů dané země. Příslušníci ve sněmu jsou rozdělení podle kurií. S obnovováním královské moci je posilována i pozice panovníka v nich. Na sklonku jagellonské doby je svoláván sněm osobou nejvyššího purkrabího, od roku 1528 uplatňuje svou pravomoc na svolávání sněmů panovník Ferdinand I., což se definitivně prosazuje až roku 1547. Král nebo jeho zmocněnec sněm zahajoval v plenárním zasedání, kterému dále předsedal nejvyšší purkrabí. Návrhy ke sněmovnímu jednání mohly pocházet od krále jako sněmovní propozice, nebo od účastníků sněmu, ať jednotlivců (články zvláštní), nebo celých stavů (články obecné). Ferdinand usiloval o prvotní projednání jeho propozic a po jejich vyřízení sněm uzavíral. Tím byly omezovány stavy ve svých právech, proto se stavy bránily tím, že berně jako hlavní obsah propozic, povolovaly až po projednání vlastních záležitostí. Teprve v roce 1609 král zaručil, že sněmovní jednání může být ukončeno až po vyřízení všech k projednání předložených návrhů.

Ve šlechtických kuriích měl každý šlechtic právo účastnit se osobně a každý účastník sněmu měl jeden hlas. Pro značné náklady na sněmovní účast se především nižší šlechtici v počtu dva až šest sdružovali v rámci konkrétního kraje a po volbě krajskými sněmy byli vysíláni na náklady

kraje zástupci. V městské kurii mělo město hlas vždy jako celek a městská rada vysílala na náklady města vždy 2 – 3 zástupce. Menší města se mohla nechat zastupovat větším městem. Každá kurie se musela shodnou většinou hlasů. Na přijetí sněmovního usnesení se musely shodnout všechny kurie, z nichž každá měla jeden hlas. Takto dojednané usnesení nabývalo platnosti zapláním do zemských desk, tím byla také publikována. Tištěné publikování usnesení máme doloženo od roku 1500. Ferdinand I. opět prosazuje potřebu královské sankce. Ujednané usnesení musí být stvrzeno králem, teprve pak je možné zapsat toto usnesení do zemských desk.

Nejvyšší moravští úředníci

Kolegium nejvyšších moravských úředníků, tvořících královskou radu bylo šestičlenné – první tři byli ustanovováni z panského stavu, další 3 z rytířského stavu. Je sem zapotřebí započítávat také českého maršálka / královský maršálek, který byl ale úředníkem českým i s pravomocí na Moravě. Hodností patřil hned za zemského hejtmana.

Do poloviny 16. století zemské úředníky jmenuje moravský markrabě / král sám, v druhé polovině 16. století již po dohodě se stavy. Od roku 1611 získávají titul radů. Pouze panovníkovi a zemskému hejtmanovi se zodpovídal podkomoří, ostatní úředníci byli do roku 1624 odpovědní také stavům a skládali jim přísahu.

Zemský hejtman byl vybírán z panského stavu, zastupoval panovníka v zemi, byl hlavním garantem správy, dohlížel na úřady správní i právní. Předsedal zemskému sněmu i zemskému soudu, dbal na to, aby se usnesení sněmu prostřednictvím krajských hejtmanů, kteří mu byli podřízeni, rozšířila po zemi, byl první muž panského stavu, velitel zemského vojska.

Nejvyšší zemský komorník byl jmenován z panského stavu, dohlížel na správu zemských desk, podřízeni mu byli i menší zemští úředníci včetně komorníka práva menšího.

Nejvyšší zemský sudí byl také jmenován z panského stavu, řídil jednání zemského soudu

Podkomoří – byl nejvyšším úředníkem královské komory, dohlížel na správu královských měst, řešil odvolání od městských soudů. Po roce 1620 byl ustanovován střídavě z panského a rytířského stavu, navíc poklesá jeho vliv vymaněním dohledu nad kláštery.

Hofrychtář / dvorský sudí byl nejvyšším úředníkem nad královskými leníky, předsedal dvorskému soudu.

Nejvyšší zemský písař spravoval zemskou kancelář, byl ochráncem zemské pečeti, ku pomoci měl dva písaře (jednoho u práva v Olomouci, druhého u práva v Brně).

K menším zemským úředníkům patřili například zemští purkrabí, vykonávali dohled nad pořádkem v zemi a měli také určitou soudní pravomoc.

Moravský zemský sněm

Moravský zemský sněm zasedal také ve třech kuriích – panské, rytířské a společné kurii prelátů a měst. V panské kurii zasedal také olomoucký biskup jako první člen panského stavu, kurii předsedal zemský hejtman. Rytířské kurii předsedal dvorský sudí. Ve společné kurii prelátů a měst zasedalo šest královských měst, kapitula olomoucká, kapitula brněnská, opati a probošti některých klášterů a předsedal jí podkomoří. O předlohách se nejdříve jednalo v kuriích, jednání bylo tajné. Následně jednání v plénu bylo již veřejné a každá kurie měla jen jeden hlas. Sněm zasedal v Brně nebo Olomouci, někdy také v Jihlavě, Znojmě nebo v Uherském Hradišti a to za přítomnosti panovníka, nebo jím vyslaných komisařů. I po roce 1526 si sněm uhájil značnou

samostatnost v tom, že potvrzování jeho usnesení prosadil Ferdinand I. jen v důležitějších případech, ne ve všech. 1608 se znovu vrátil písemně zaručený úzus, že všechna sněmovní usnesení ke své platnosti královské potvrzení nepotřebují. Bylo to dáno tím, že sněm projednával jen zemské, nikoliv celostátní záležitosti.

Slezští nejvyšší úředníci

Nejvyšším zemským úředníkem byl **vrchní zemský hejtman**, jímž byl podle privilegia z roku 1498 ustanovován vždy jeden ze slezských knížat.

Sněmovní orgány ve Slezsku

Jednotlivá knížectví vytváří své sněmy od 15. století – ve většině knížectví se dvěma kuriemi – tj. šlechta a města; třemi kuriemi (páni, rytíři, města) například Krnovsko, Těšínsko; a čtyřmi kuriemi (páni, preláti, rytíři, města) od 16. století Opavsko a Opolsko-Ratibořsko. Po smrti Matyáše Korvína se ustanovil také knížecí sněm o třech kuriích (knížata, zástupci vyšších stavů, zástupci měst). Svolával jej do Vratislavi vrchní slezský hejtman, od roku 1536 výhradně z příkazu krále. Knížecí sněm sehrával důležitou roli při sjednocování Slezska.

Generální sněmy, jednání zástupců všech sněmů České koruny svolával panovník, jednaly o jeho propozicích. Hlavním tématem jednání sněmů za Ferdinanda I. je shromáždění financí a jednání o obraně proti turecké expanzi. Jistá možnost vytvořit z generálních sněmů pevnou stavovskou opozici vůči úřadům královským se neuskutečnila, a tak proti panovníkovým moderním úřadům stojí pět zemských sněmů, z nichž každý hájí své partikulární zájmy. Sám Ferdinand se pokusil několikrát vytvořit společný stavovský orgán zástupců zemí, jimž vládl.

Kongresy svolal několikrát (1528 – cílem jednání o dlouhé minci, 1530, 1537, 1541–1542, 1543–1544, 1555–1157, 1558). Většinou se jednalo o pomoc na turecké války a většinou jednání ztroskotala.

Počátkem 17. století se objevila nová tentokrát stavovská iniciativa sjednotit nejen země, ale i státní celky v rámci habsburského soustátí. Měla obranný charakter, jako například první společná **konfederace** garantující mír s Bočkajem byla uzavřena roku 1608 mezi rakouskými a uherskými stavy, k nimž přistoupily i stavy moravské. 1609 uzavřely konfederaci pro hájení náboženských svobod stavy české a slezské. Na ni pak navázala konfederace z let 1619–1620, 15. 8. 1619 k ní přistoupily také stavy rakouské a 15. ledna 1620 stavy uherské.

Konfедераční úmluva zaručovala obranné záležitosti, také pravidelné schůze a volný obchod a navrhla společnou minci. Panovník měl být konfederaci zavázán přísahou a její porušení opravňovalo k vypovězení poslušnosti ze strany stavů. Poslední sjezd konfederace se konal v srpnu 1620 v Banské Bystrici, kde sesadili Ferdinanda II. a zvolili uherským králem Gábora Bethlena. To Ferdinanda II. varovalo natolik, že na svolání konfederace již nikdy nepřistoupil.

Soudní správa

Český zemský soud byl centrálním místem pro pravidelné vyřizování záležitostí šlechty, vedl zemské desky a byl tak stále základní správní institucí obou šlechtických stavů. Přesun hlavního zájmu šlechty na jiné instituce umožnil dlouhodobé přestávky v zasedání českého zemského soudu např. 1440–1453, 1467–1485. Již nemohl v 16. století aspirovat na významnou centrální šlechtickou instituci. Tím umožnil rozvoj jiných soudů, především komorního.

Od vyhlášení Vladislavského zemského zřízení 1500 a doplněného 1530 omezuje nalézání práva a váže je na používání psaného zemského zřízení. Zemský soud tedy právo ještě částečně také nalézá ale v duchu psaného zemského zřízení. Nálezy vynášeli zemští přísedící. Ti se rekrutovali z jednotlivých stavů a k nim byli zváni jednotliví úředníci (např. jedno místo z panského stavu bylo od roku 1500 vyhrazeno vladaři rožmberského domu. Nejnižší počet přísedících k rozhodnutí bylo 10. Rozhodnutí zemského soudu bylo konečné, nebylo možné odvolání ani revize rozsudku. Naopak se k zemskému soudu bylo do roku 1547 možné odvolat od soudu komorního a dvorského. Termíny zasedání soudu byly stanoveny v roce 1543 na tři termíny, spadaly na suché dni postní, letniční a 1. října. Byly rozšiřovány o 4 tzv. sirotčí dny (soud vykonával vrchní dohled nad sirotky obou stavů). Dva až tři dny před termínem pravidelně zasedal menší soud, tvořený menšími úředníky a několika rytíři. Přípravoval jednání soudu většího a vyřizoval spory nižší šlechty. Především však vedl nespornou agendu, protože menší zemští úředníci se pod vedením menšího písaře konstituovali v pravidelný úřad desk zemských.

Moravský zemský soud se odchyľuje díky staršímu vývoji. Změna nastává 1493 sloučením obou úřadů komorníka a sudího (olomouckého a brněnského) v jeden. Soudy však zůstávají nadále dva, jen úředníci zasedají střídavě v Olomouci a v Brně. Termíny zasedání zůstávají v Olomouci na 6. ledna a 24. června (po roce 1576 se posouvá na 24. srpna). Brněnský soud dostal pevné termíny na neděli po sv. Kunhutě a druhou neděli postní (po roce 1576 upraveno na 11. listopadu a neděli provodní). Soudil větší pře (šlo-li o více než 10 kop grošů českých) a vše co se týkalo pánů. Soudu předsedal moravský zemský hejtman a s ním zasedali všichni moravští zemští úředníci a olomoucký biskup. Počet míst přísedících byl stanoven na 14 pánů : 6 rytířům (tři z Olomoucka a tři z Brněnska).

Kompetence, konečnost rozhodnutí a menší soud včetně jeho funkcí byly stejné jako v Čechách.

Zřízení apelačního soudu v Praze 20. ledna 1548 je výrazným zásahem do soudnictví, Vznik soudu se váže na porážku prvního stavovského odboje. V dané situaci panovnické převahy nad stavovskými orgány panovník ustanovuje soudní úřad ve výlučné královské kompetenci a postavený výlučně na římském právu. Všechny členy soudu jmenuje král nezávisle na stavech ale s respektem vůči stavovské obci. Soud má 14 členů – 3 páni, 3 rytíři, 4 měšťané pražští a 4 doktoři práva bez ohledu na stavovskou příslušnost. Soudu předsedá prezident z panského stavu, který se přiřazuje k nejvyšším zemským úředníkům. Soud zasedal pravidelně v pondělí–úterý a čtvrtek–pátek. Členství v apelačním soudu se tedy stává stálým povoláním. Soud byl koncipován jako odvolací instance ode všech soudů všech zemí Koruny. V této podobě se ale neprosadil. Stal se nejdříve soudní odvolací instancí pro poražená česká města, 1583 i pro města moravská, 1611 pro všechna města česká.

Původní záměr koncipovat odvolací soud se naplňoval postupně, v roce 1644 se agenda odvolání rozšiřuje vedle městských i na jiné soudy. Výjimku tvoří soudy s právem inapelačnosti, tedy soudy zemské.

7. března 1651 se dále působnost soudu rozšiřuje na zrušené hejtmanství německých lén. Tato agenda je sice vedena u apelačního soudu ale prostřednictvím zvláštních úředníků a je zcela oddělena od ostatní agendy. Soud je centrální institucí České koruny až do roku 1753, kdy z příkazu královny vzniká speciální apelační soud pro Moravu v Brně.

Finanční správa

Pokud jde o královský majetek v oblasti dominia speciale a regálů, zanechal zde předchozí vývoj těžké škody a ztráty. Značný byl úpadek královského pozemkového majetku. Ztráty přináší i sekularizace církevního majetku ve prospěch šlechty, neboť neplynula od církevních subjektů speciální berně. Osamostatnění měst mělo za následek řídké a nepravdělné odvádění berně. Zastavení těžby stříbra v Kutné Hoře znamenalo ztrátu urbury.

To, že tato oblast zůstala vyhrazena výhradně králi, dávalo šanci na snazší obnovu. Nový speciální úředník **královský prokurátor** (poprvé zmiňovaný 1437) zodpovědný za restituci královského majetku je svou odpovědností vázán pouze králi. Může se tak stávat panovníkovým spolupracovníkem, ale i důvěrníkem v diplomatických záležitostech a otázkách mírových smluv. Zpočátku finanční úředník postupně získává řadu soudních pravomocí (soudní vymáhání odcizených statků).

Aktivní přístup nově nastoupivších Habsburků v této oblasti znamená skutečný vývojový předěl a počátek novověku proto, že se zde, v oblasti přímého výkonu královské vlády, mohl plně uplatnit Ferdinandův centralizační koncept správy.

Česká komora

25. března 1527 zřizuje Ferdinand zcela nový finanční úřad **českou komoru** (rada komory královské). Úkolem komory je správa a povznesení královského hospodářství, je to orgán zcela zeměpanský, podřízený výhradně králi. Základní instrukce pro své fungování dostává v letech 1526, 1530 a 1548, ty přesně vymezují její sestavení, počet členů, způsob úřadování, vazby na centrální dvorskou komoru, již je podřízena. Tento nový orgán již úřaduje písemně. Stává se prvním byrokratickým úřadem v českém království. Kolektiv komory tvoří 5 komorních radů, v čele s nejvyšším/starším radou, od roku 1548 používá titul prezident komory, všichni úředníci jsou placeni králem. Komorní radové se scházeli na pravidelných setkáních, pracovali kolegiálně, jejich usnesení musela být jednomyslná. K úkolům komory patřilo získat zpět královské statky ze zástavy, ale hlavně měla vést celé královské hospodářství.

Komoře patřila správa komorních statků, městského i církevního majetku. Shromažďovala účetní podklady a výkazy podřízených finančních úřadů a úředníků, prováděla kontrolu, sumarizaci. Sumární výsledky postupovala dvorské komoře do Vídně. Opačnou cestou pak přicházely různé pokyny a směrnice pro hospodaření. Evidence příjmů a vydání byla svěřena zvláštnímu

mistrovi komory (nástupce starých mistrů komory královské), od 1548 *rentmistři*, který se prakticky stal šestým regulérním členem komory s právem účastnit se všech jednání kolegia.

Do správy komory patřily poplatky z hor, ungelt, cla, mýta, rybníkářství, lesy, honitba. Bylo to vyjmenování oblastí, které se postupně začleňovaly, tak jak se dařila restituce majetků. Výrazný posun přinesly konfiskace z roku 1547 (jako důsledek 1. stavovské vzpoury), kdy se tyto nároky mění ve skutečně pravidelně vedenou agendu. Následně přebírá i dohled na královské rychtáře ve městech a úředníky spravující nová cla.

Oblast působnosti byla původně koncipována pro všechny země koruny, postupně ale působnost klesala pouze na zemský úřad pro Čechy. Budovala si vztahy k postupně se rozvíjejícím finančním úřadům pobočných zemí – Moravy, Slezska (slezská komora). Česká komora byla dohlédací a kontrolní orgán panovníka pro celý český stát.

Agenda komory

Písemnou agendu české komory vyřizoval sekretář. Vyhotoval písemnosti pro venkovní žadatele, vedl záznamy a jednání, staral se o registraturu úřadu. V roce 1548 se agenda dělí na dva sekretáře – českého a německého. *Česká expedice* vyřizuje záležitosti královských a věnných měst, všechny hospodářské poplatky pražských měst, pivní poplatky a všechny účty řádných a mimořádných berní všech 14 krajů, účty apelačních tax, agendu obou podkomoří, lesního písaře z Kladska, správce plavení dříví, lesního hospodářství a výkazy peněz z daní posílaných na válku v Uhrách a konečně všechny české sumáře. *Německá expedice* spravovala horní agendu, agendu pražské mince, hejtmana Horní Lužice, účty turecké pomoci povolené stavy, domovní daň, pivní daň šesti vybraných královských měst, hraniční cla v Čechách a cla českých měst a celníc, solní agendu (v duplikátu – originál vedla dolnorakouská komora), agendu kladského hrabství a hospodářství staveb Pražského hradu.

Komora se stala aktivním ústředním úřadem hospodářské správy českého státu. Postupně jí byly podřizovány starší české úřady. 1530 se komorním radou stávají (členem čtyřčlenného kolegia) podkomoří a královský prokurátor. Komora převzala část agendy královského prokurátora, na zbytek agendy dozírala. Prokurátorovi jako komornímu radovi připadly spory o komorní jmění, záležitosti lupičství ad. Podle instrukce 1548 se na komoře stali závislými i mincmistr a hejtman německých lén.

Slezsko

1549 byl ustanoven královský úředník pro evidenci berní s titulem *zemský pokladní*. Podléhal české komoře. 1554 byl přejmenován na *vicedominus*, který daně nejen evidoval ale i vybíral. Následně spolu s pomocníkem tvoří základ *Slezské komory* zřízené 1557/1558. Byla podřizována přímo dvorské komoře, s českou komorou si zachovala úřední styky.

Morava

Morava má málo královských statků. Správu vede česká komora. 1567 ustanoven úřad rentmistra, který eviduje příjmy, kontroluje agendu podkomořího. Postupně se vyvíjí samostatný úřad, spravuje spotřební daně, podléhá sice české komoře, ale komunikuje i přímo s Vídní a po Bílé hoře je dvorské komoře ve Vídni podřízen.

Ferdinandovi se dařilo vést úspěšnou a cílevědomou hospodářskou politiku. Závazně je dozorováno pojetí korunního a komorního zboží.

Korunní zboží, tedy královské statky bývalého dominia speciále, v 15. století přeměněné v majetek státu, který král pouze užívá, nikoliv vlastní, disponuje s nimi pouze se souhlasem stavů. Ferdinand I. mezi korunní statky počítal všechno královské zboží z doby před svým nástupem na trůn a byly sem zahrnovány i statky nejvyššího purkrabství.

Komorní zboží je soukromý majetek krále, kterým disponuje volně, získal jej koupí nebo konfiskací po 1547. Příjmy z těchto statků tvoří tzv. *camerale*.

Faktické příjmy krále po 1526 díky dobré hospodářské politice značně vzrůstají. Plynuly z komorních i korunních statků, z obnovovaných starých zdrojů i zdrojů nových a jsou tvořeny příjmy:

- z měst – obnovováno po 1547, rozšířeno o posudné v Čechách;
- z klášterů – obnovených i nově vznikajících na královských pozemcích (považovány za komorní až do 1611, s výjimkou statků biskupa pražského, olomouckého a vratislavského);
- ze židovského regálu (od 1593 povolují židovskou daň také stavu);
- z obnoveného celního regálu v Čechách, závislého na nových královských celnicích, zřízených roku 1546;
- z obnoveného horního regálu: úmluvou se Šliky z roku 1528 přešla správa jáchymovských dolů na krále. 1534 je uzavřena obecně platná smlouva o hory (doplněna 1575) je vlastně poprvé precizní formulací horního regálu u nás;
- z obnoveného mincovního regálu – po dohodě se Šliky z roku 1528 je na krále převedena také mincovna;
- z nového solního regálu, který vzešel z výhradního dovozu alpské soli (uznán v Čechách 1575);
- z poštovního regálu – pravidelné spojení mezi Prahou a Vídní zavedené 1527 pro státní účely, za Maximiliana II. rozšířené i pro soukromé spojení a dopravu osob). Poštu vedl poštministr království českého, jmenovaný panovníkem, podřízený nejvyššímu dvorskému poštmistrovi ve Vídni;
- berní výnos, který po 1526 výrazně stoupl (zaváděním nových typů a druhů daní).

Městská správa

Postavení měst je po husitství a v rozvinutém stavovském státě nejsilnější za dobu svého vývoje. Nejvýznamnější je právo účasti na politické správě země v rámci sněmu. V Čechách se na počátku 16. století nachází 30 královský a 9 věnných měst. Obyvatelé jsou svobodní. Měšťané si osobují právo přijímat do městského stavu nové příslušníky.

Rozhodující zlom nastává po porážce stavovského povstání vůči Ferdinandovi I. v roce 1547. Velké hospodářské oslabení přináší konfiskace majetku – především poddanských vesnic, uvalení nových daní – např. posudné (daň z výstavu piva) a ztráta privilegií. Města jsou prostřednictvím nového úředníka – královského rychtáře – postavena pod důsledný královský dohled. Městské rady jsou nadále jmenovány bez účasti obyvatel města. Ušetřena jsou jen tři věrná města (Plzeň, České Budějovice, Ústí nad Labem). I když byla tvrdá opatření postupně zmírňována, přesto přinesla velké a trvalé oslabení městského stavu.

Důsledkem povstání v oblasti soudní správy je ustanovení apelačního soudu 1548, který je prvním byrokratickým soudem a zakládá instanční provázanost soudů.

Rozkvět městského stavu v 15. století, jeho zastoupení na zemském sněmu a inspirace Svatováclavskou smlouvou vedlo k úsilí vytvoření moderní kodifikace městského práva. Po usnesení zemského sněmu z roku 1523 se intenzivně pracuje na kodifikaci. První soupis vychází z pera mistra Brikcího Kouřimského z Licka⁴, významného člena sněmem ustanovené komise. 1536 vychází jeho kniha *Práva městská*, která se dostává do oběhu je užívána městskými soudy jako záznam platného městského práva. Autor poměrně značně straní králi na úkor měst, proto není jeho kodifikace oficiálně městy přijata. Nová kodifikace vychází z pera dalšího významného pražského právníka, universitního mistra a novoměstského písaře Pavla Kristiána z Koldína⁵. Jeho kodifikace městského práva *Práva městská království českého*, byla vydána tiskem 1579. Kodifikace byla městy i králem přijata a získávala postupně platnost v království. Nejdříve se připojují města pražského právního okruhu v Čechách, následně i okruh magdeburského práva, poté i Morava. 1581 byl ještě vydán praktický výpis *Krátká summa*, která ve zkratce a jasně podávala základy nového pojetí kodifikovaného práva. Používání v praxi nové kodifikace uspišilo rozhodnutí apelačního soudu, že nebude-li odvolání koncipováno podle kodifikace, nebude přijato.

Vrchnostenská správa

Nejnižší správní jednotkou je panství, střediskem výkonu vrchnostenské správy nad poddanými se stávají šlechtické hrady, tvrze. Vrchnost vykovává správu svými úředníky, kteří jsou vedeni úředními instrukcemi. Ti vedli správu, soudnictví i výběr dávek a berní. Majetkové převody zaznamenávali do register.

Správu poddanských vsí vykonával zástupce vrchnosti a soudce – rychtář (také fojt) a konšel v různém počtu podle velikosti vsi (2–12).

V čele postupně uzavřeného správního celku – dominia – se vyvinul správní systém garantující správu jak majetku samotného vlastníka, ale i do dominia začleněných vsí a vesnického obyvatelstva – poddaných. Sledujeme zde rozvoj vlastní vrchnostenské správy a počínajícího režijního velkostatku. Vedle původního správce – purkrabího (dříve villicus) – se vytváří úřad panské kanceláře, která plní tři zásadní funkce. První a nejrozsáhlejší kompetenci je správa hospodářská (zemědělská i přidružená výroba, lesní hospodářství). Druhou oblastí je soudní, politická a policejní správa. Třetí oblastí, vykonávanou spíše nárazově, je přenesená veřejná správa státu (vybírání berní, verbování vojska v zájmu panovníka nebo stavů).

4 Brikcí Kouřimský se narodil 1488 v Kouřimi, studoval na pražské universitě, 1513 se stal mistrem svobodných umění, 1518 působil ve spojené městské radě Starého a Nového města Pražského. Za Ferdinanda se vrací do Prahy, získává šlechtický predikát z Licka, je písařem komorního soudu a universitním mistrem.

5 Pavel Kristián se narodil 1530 v Klatovech, studoval na fakultě artistické, 1552 se stal mistrem svobodných umění, působil na universitě jako mistr i děkan fakulty, 1563 ji opouští, stává se písařem v Novém Městě pražském, 1556 se stal kancléřem Starého Města pražského, od panovníka získal predikát z Koldína. Byl znalcem domácího práva i soudní praxe, znalcem práva zemského i práva římského.

Církevní správa

Počátek 16. století přináší významný církevní rozkol. Vystoupení Martina Luthera 1517 ve Wittemberku, Ulricha Zwingliho v Curychu, Jana Kalvína v Ženevě (Ženevský katechismus) si získává značné množství stoupců. Náboženské války situaci neřeší. Karel V. nakonec přistupuje k dohodě v Augsburgu v roce 1555, která přináší augsburský náboženský mír. Vztahuje se pouze na církev katolickou a luterány a přijímá zásadu *cuis regio – eius religio* (čí je vláda, toho je náboženství). Do této dohody nebyli zahrnuti zwingliáni, kalvinisté a novokřtěnci na něž bylo nahlíženo jako na sekty.

Do našeho prostředí, kde již působí utrakvisté a jednota bratrská nyní pronikají tyto nové impulsy. Živější půdu nacházejí v českém prostředí, Morava zůstává zdrženlivější, sympatie k luterství projevila pouze Jihlava.

Pro příklon mnohých pánů, rytířů i měst k novým náboženstvím a protestantským stavům v Německu snaží se Ferdinand náboženskou svobodu omezit. 1547 obnovuje mandát poprvé vydaný již 1508 Vladislavem II. o pronásledování Jednoty bratrské, zakazuje bratřím schůzky, bohoslužby i svátosti a nařizuje předat kostely buď církvi katolické, nebo podobojí. Mnoho Bratří tedy dochází na Moravu, do Polska a Pruska. Biskup Jednoty Jan Augusta je pro podíl na stavovském odboji na 16 let uvězněn na Krivoklátě.

Ferdinand se při sněmu v Brně 1550 snažil omezit náboženskou svobodu, zvláště omezit Jednotu bratrskou i na Moravě, zde však narazil na tvrdý odpor stavů vedených zemským hejtmánem Václavem z Ludanic.

Zásadní úkol, který si Ferdinand I. vytkl, bylo sjednotit katolické náboženství a věřící podobojí. Cesta, kterou volil, byla povolení kalicha i pro věřící ve všech jeho zemích včetně rakouských. U papeže Pavla IV. pro tuto myšlenku nenalezl pochopení, ani nebyl ochoten vyjít Ferdinandovi vstříc a umožnit v Praze obnovení arcibiskupství. V domácím prostředí se zatím velmi šířilo luterství, kde již byly protestantské komunity podobojí, rychle přejímali luterství.

Aktivně nikoliv v Čechách, ale na Moravě se rozvíjela Jednota bratrská. Vrchní sídlo bylo v Přerově, kde sídlil jeden ze čtyř biskupů Matěj Červenka, správa severních obcí. Dalším nově ustanoveným biskupem byl Jan Blahoslav, který sídlil v Ivančicích, správa jižních obcí. Studovat na vyšší studia odcházeli příslušníci Jednoty do Královce a Wittenberka. Stupňující tlak na Jednotu bratrskou ji vyprovokoval k mimořádné činnosti, v tiskárně v Kralicích byl vytištěn šestidílný překlad Písma svatého – Bible Kralická (1579–1593).

Císař, zklamán tím, že utrakvisté obsazovali místa ve své konsistoři přívrženci luterského náboženství, nepotvrdil 1562 platnost volby utrakvistické konzistoře, pravomoc volby jim odňal a sám nadále jmenoval představené konzistoře. Ferdinandovi I. se také v roce 1564 podařilo v Římě dosáhnout papežova svolení k tomu, aby v Čechách, na Moravě, Rakousích, Solnohradsku a několika německých diecézích bylo možné podávat svátost oltářní pod obojí způsobou, což u nás platilo do roku 1622.

Zápas o českou konfesi (charta protestantských denominací) odehrávající se na sněmu 1575 skončil kompromisem. Maximilian konfesi ústně odsouhlasil, ale písemně nepotvrdil. Protestantští stavové si ustanovili 15 defensorů, kteří měli dohlížet na dodržování svobody nekatolíků. Katolický tábor, především ústy jezuitů českou konfesi výrazně kritizoval. Protestantští stavové

ale žádali uznání vlastní náboženské svobody. Dosáhli v roce 1609 na Rudolfovi II. vydání zemského zákona (Rudolfův majestát), který umožňoval svobodně vyznávat evangelické náboženství a vytvářel předpoklady pro vytvoření samostatné církevní organizace evangelíků. Habsburská vláda považovala Majestát za porážku i z politického pohledu na věc, neboť oslaboval panovnickou snahu po centralizaci a byrokratizaci monarchie a naopak posiloval stavovský prvek správy země.

Nástup nového papeže Pia IV. umožnilo uskutečnit Ferdinandovo I. přání a nově obsadit v roce 1561 po více jak 130 letech sedisvakance pražský arcibiskupský stolec. Na tuto pozici vybral Ferdinanda Antonína Brusa z Mohelnice, který na sebe upozornil jako vojenský kazatel proti Turkům, roku 1551 byl jmenovaný předním kazatelem veškerého vojska. Volba Antonína Brusa se jevila jako šťastná volba, neboť se s velkým nasazením snažil o rozvoj pražské arcidiecéze a povznesení duchovenstva v ní. S funkcí arcibiskupa byla obnovena také funkce generálního vikáře a oficiála s původními kompetencemi. Dignity byly provázány s pozicemi v metropolitní kapitule. Hodnostáři spolu s kancelářským personálem tvoří arcibiskupskou konsistoř. 1574 byl nově zřízen úřad arcibiskupského kancléře.

V olomoucké diecézi si může velké zásluhy připsat Vilém Prusinovský a později také Stanislav Pavlovský, který dbá o kněžské vzdělání i kázeň. Jeho významným pomocníkem byl i opat premonstrátského kláštera Louka u Znojma Šebastian Freitag z Čepirohu, který v klášteře otevřel studium filosofie a teologie.

K dalšímu rozvoji katolické církve přispívá také jmenování Františka Dietrichštejna kardinálem v roce 1599 a olomouckým biskupem.

Rekatolizaci v duchu Habsburských panovníků měly následně pomáhat i řeholní společnosti, která se v království usazovala a rozvíjela. Byli to hlavně jezuité a kapucíni. Do Prahy byli jezuiti přivedeni v roce 1556 a již 1562 budují vysokoškolskou kolej Klementinum, do Olomouce je uvádí biskup Vilém Prusinovský v roce 1566, do Brna přicházejí 1572 a následují další česká a moravská města.

Intensivně se na rekatolizaci podílí také řád kapucínů, který přichází do našich měst. Podněty pro obnovu katolického náboženství čerpala jak sama církev, tak i panující Habsburkové z významného koncilního zasedání, které probíhalo s přestávkami od roku 1545 do 1563 v Tridentu (Tridentský všeobecný koncil). Na koncilu se podílela řada významných osobností např. Karel Boromejský, milánský arcibiskup, jedna z nejvýznamnějších osobností církevní reformy té doby.